

Praha, 19. prosince 1979

Vážený a milý příteli,

před nějakým časem ses v jednom svém dopise tak trochu na okraji zmiňoval o tom, jak jste v menším kroužku přátel diskutovali o tom, že v posledních desetiletích značně klesla úroveň kultury a vzdělání v naší národní společnosti. Vracím se dnes k tomuto tématu po přečtení interview s náměstkem českého ministra školství, ing. Josefem Podroužkem, jak bylo otištěno v *Rudém právu* předevčírem v pondělí 17. prosince. Fakta, která tam uváděl, jsou ovšem už delší dobu známa každému, kdo si v předchozích letech dal tu práci a prostudoval příslušné statistiky, publikované např. ve Statistických ročenkách. Přesto můžeme považovat za významné, že k tomu konečně zaujal veřejné stanovisko náměstek ministra (a za neméně významné, že to učinil sám ministr).

Príznačné je i to, že v novinách není uvedeno jméno rozmlouvajícího; můžeme z toho usoudit, že k interview nedošlo z iniciativy nějakého novináře, takže ve své interpretaci a v komentáři můžeme plně zatížit i formulace anonymního reportéra (nebo dokonce několika reportérů, neboť se tam mluví o obsahu „našeho rozhovoru s náměstkem ministra školství“). Ten hned na počátku konstatuje, že „v období vědeckotechnické revoluce je vzdělání jedním z rozhodujících činitelů dalšího sociálního a ekonomického rozvoje společnosti. Řada statistických ukazatelů však svědčí o tom, že z hlediska úrovně vzdělanosti a kvalifikační struktury pracujících není postavení ČSSR příznivé. Ve srovnání se zeměmi RVHP zaujímáme v nejednom z ukazatelů dokonce poslední místo a rozdíly existují i mezi ČSR a SSR“.

Všude na světě, kde může zástupce nezávislého tisku v rozhovoru s ministrem nebo jeho náměstkem, kteří jsou odpovědní za stav svého rezortu, vyjít z podobného konstatování neblahého stavu, by jedna z prvních otázek směřovala k vyjasnění toho, jak k něčemu podobnému mohlo dojít. U nás ovšem tato otázka v celém interview vůbec nepadne. Musíme si proto uvědomit sami některé skutečnosti. Mluví-li se o postavení našich zemí ve srovnání se zeměmi sovětského bloku, je to už určitý výběr; v době před druhou světovou válkou náležela naše republika k evropským zemím s nejvyšší vzdělaností a v oné sféře, nyní reprezentované zeměmi sovětského bloku, byla nejspíš na prvním místě (možná s výjimkou NDR, ale ani to není jisté; museli bychom se obrátit ke statistikám, které nemám po ruce). Jestliže tedy je dnes ČSSR mezi zeměmi RVHP „v nejednom z ukazatelů dokonce na posledním místě“, pak to musí být vysvětleno. K tomu nemohlo dojít náhodným opomenutím, zanedbáním povinností rezortních ministrů nebo jejich náměstků (takové zanedbání povinností se tím ovšem nevylučuje, ale nemůže být jedinou ani hlavní příči-

nou). Pokusme se si připomenout alespoň některé z hlavních vlivů, jimiž byl rozvoj naší národní kultury a vzdělanosti hlouběji narušen.

Pomineme starší minulost, která je Tobě i Tvým přátelům dobře známa: po Bílé hoře byl národ zbaven většiny své inteligence a školy se staly nástrojem katolické indoktrinace. V průběhu staletí, zejména pak v devatenáctém století však lze zaznamenat významné úspěchy v růstu i šíření národní vzdělanosti: obrovská práce venkovských učitelů, vzrůst národního uvědomění, zavedení češtiny na středních školách, znovuzřízení české univerzity, ale zároveň zvyšování odborné a vědecké úrovně, dohánění úrovně světové, plejáda vědců i ve světě uznávaných, jejich vliv na mladou generaci studentů atd. Před vznikem republiky jsme přes všechny vady rakouského školství byli schopni se měřit přinejmenším úrovní intelektuálních špiček a alespoň odbornou připraveností a uvědomělostí českého učitelstva s jinými evropskými národy, jejichž minulé osudy zdaleka nebyly tak pohnuté a nepříznivé. Válka ovšem do této situace velmi neblaze zasáhla; přece však bylo v nové republice možno započít výstavbu školského systému na poměrně velmi slušné základně. Rychle přibývalo škol, zejména nových typů (odborné, obchodní apod.) a počet žáků a studentů silně vzrostl. S hospodářskou krizí a s ní spojenou nezaměstnaností došlo ovšem brzo i ke krizi školské. Na prvním místě byli postiženi absolventi středních a vysokých škol. Známe to z dokladů, které si zachovaly pozoruhodnou aktuálnost, takže zůstaly v obecné paměti. Uvedu příklad:

Toho dne v poledne, v poledne toho dne,

kdy jsem spatřil světlo světa,

řekli si dva strýci, dva strýci řekli si,

matka, otec i teta:

aby byl rodiny pýcha

a nehonil pozdě bycha,

studovat musí, řeči znát musí

a musí mít doktorát.

Já během studování

měl vždy vyznamenání,

takže rodičů přání

dovršena míra.

A když jsem dostudoval,

doktorát jsem sroloval,

do pouzdra jsem ho schoval

a dělám v baru portýra.

(Jiří Voskovec a Jan Werich)

Obvykle to bývá uváděno jako doklad špatného uspořádání společnosti a krize kapitalistického systému. Je ovšem třeba přiznat, že v tom je jistá logika: důsledkem hospodářské krize je nezaměstnanost, důsledkem ne-

zaměstnanosti je neschopnost využít vzdělání občanů. A důsledkem je, že vysokoškolák dělá vrátného.

V interview s náměstkem ministra školství se ukazuje situace naprosto odlišná. Nejenže neexistuje nezaměstnanost, ale naopak máme nedostatek pracovních sil; ing. Podroužek mluví o důsledcích „napjaté bilance pracovních sil“, které se velmi ostře dotýkají i školství. Máme snad proto nedostatek inženýrů a vůbec vysokoškoláků? Ve srovnání s ostatními zeměmi ano; pro potřeby našeho plánovaného hospodářství však zřejmě nikoliv, neboť ing. Podroužek potom konstatuje, že „společenská praxe, zvláště podniky, využívají vzdělání absolventů i jejich odbornou specializaci nedostatečně a nepodněcují jejich další vzdělávání“. „Dosud přetrvává velký podíl pracovních míst s předepsanou vysokoškolskou kvalifikací, která jsou obsazena pracovníky s nižším vzděláním“; což „v podstatě znamená znehodnocování značných výdajů, které společnost věnuje na vzdělání“. Přeložme si to do přehlednější podoby: máme jedno z nejnižších procent vysokoškoláků, ale nevyužíváme ani těch, které máme. Charakteristickým rysem naší společenské skutečnosti je nízký počet vzdělaných lidí a ještě nižší počet těch z nich, jejichž vzdělání společnost dovede a chce využít. Ve srovnání s jinými zeměmi máme málo vzdělaných a odborně připravených lidí, ale nepotřebujeme ani všechny z těch, které máme. O čem to vlastně svědčí?

Ale podívejme se na další případy degradace, ohrožení a rozvrácení kultury a vzdělání, jež postihly naše země. Jedním z nejnápadnějších byl pokus o likvidaci české kultury a vzdělanosti v době německé okupace: „dočasné“ zastavení výuky na českých vysokých školách, věznění a likvidace velké řady profesorů i studentů, ale také všechny zásahy proti intelektuálnímu a uměleckému životu ve společnosti vůbec. Po válce, po poražení Německa jsme museli začínat velice oslabeni: mnoho profesorů a docentů se konce války vůbec nedožilo a ti, kteří se vrátili z vězení a koncentráků, byli na řadu let odříznuti od informací ze svého oboru. Ani ti, kteří tomuto smutnému údělu ušli, na tom nebyli o mnoho lépe, neboť většinou museli za války pracovat bez ohledů na svou kvalifikaci, nezřídka i manuálně, v nuceném „nasazení“. Po válce bylo nutno mnohé dohánět. Také několik ročníků studentů se nemohlo věnovat studiu většinou ani soukromě a ve volných chvílích a museli dohánět, co vinou nenormálních válečných poměrů zanedbali. Naštěstí netrvala ona nesmyslná doba dlouho – takových pět, šest let. Bylo v našich silách všechno dohonit a situaci v kultuře a školství přivést opět do normálních kolejí. Ale národní naděje nedošly naplnění. Po únoru 1948 došlo k novým těžkým poruchám našeho kulturního života i rozvoje vzdělanosti. Profesori a docenti byli znovu vyhazováni z vysokých škol, vyloučeno bylo i mnoho studentů. Novými docenty a profesory se stali velmi často lidé zdaleka ne nejlepší a odborně nej kvalifikovanější, protože rozhodující byla měřítko politické

adaptability. Pohromám neunikli dokonce ani opravdoví komunisté, pokud nebyli ochotni rezignovat na své původní zásady a ideály. Dlouhá řada spisovatelů, i jiných umělců, novinářů, kritiků, vědců atd. atd. byla zbavena na dlouhé roky možnosti tvořit ve svém oboru nebo alespoň publikovat to, co vytvořili ve volném čase a tajně. Teprve v šedesátých letech se začala situace znovu normalizovat, úroveň umělecké tvorby i odborné produkce v humanitních oborech začala opět stoupat, kvalita časopisecké i knižní produkce se začala zlepšovat. A to mělo svůj odraz i ve školách středních i vysokých. Politická diskriminace ovšem nikdy nebyla úplně odstraněna, ale vývoj sliboval, že k tomu přece jenom časem dojde. Největší naděje byly spojovány se společenským vývojem po lednu 1968. Kvalita se pomalu, ale jistě začala prosazovat v kulturním a duchovním životě společnosti proti byrokratickým kritériím politické příslušnosti a přizpůsobivosti. Na vysoké školy se vrátili někteří dříve vyhození učitelé, ale také mnozí vyhození nebo nepřijatí studenti. A nejmladší generace studentů byla přijímána podle svých schopností a ne už pouze podle politického klíče. Počty studujících podstatně vzrostly – ale zase jen na krátký čas. Na začátku sedmdesátých let už se poměry na školách většinou vrátily do starých kolejí a postupně úroveň klesala podobně jako v padesátých letech. Profesori a docenti byli opět vyhazováni, studenti byli opět přijímáni jen podle politického klíče a většinou naprosto bez ohledu na své schopnosti. Talentovaní mladí lidé nesměli studovat a byli pod velkým tlakem zařazováni na pracovní místa vyžadující jen malou nebo žádnou kvalifikaci. S tím korespondoval i vývoj kultury všeobecně. Úroveň literárních a uměleckých časopisů prudce poklesla, herci i režiséři byli drasticky prosíváni, prudký útok byl veden i na populární hudbu, umělci byli vylučováni z existujících svazů anebo nebyli přijímáni do nově vytvořených svazů atd. atd. V důsledku prověrek byly desetitisíce lidí zbaveny možnosti práce ve svém oboru a v souladu se svou kvalifikací; a na jejich místa přišli lidé většinou nekvalifikovaní a vůbec nekvalitní. V národním hospodářství jsou ovšem škody daleko nápadnější než v kultuře; přesto lze odhadovat, že škody, napáchané v posledním desetiletí, budou muset být odstraňovány a překonávány nejméně po dvě generace. (A k tomu ovšem je nutno připočítat škody, které jsou staršího data; některé z nich se nám nepodaří odčinit možná ani ve třech generacích). A to všecko za předpokladu, že se naše vzdělanost, školství a kultura budou moci rozvíjet v normální nebo alespoň rychle se normalizující situaci; k tomu je však stále ještě daleko, ba není to zatím ani v dohledu.

Náměstek ministra školství, ing. Podroužek, se zmínil i o některých detailnějších otázkách, z nichž vyberu jen ty, které osvětlují vývoj našeho školství v minulých desetiletích. Ing. Podroužek mluví o nedostatku výukových prostor vysokých škol, ale i o nedostatku možností ubytování studentů. Situace prý bude řešena v 6. pětiletce v rámci komplexní bytové

výstavby. V první republice byly postaveny velké komplexy kolejí, které byly odevzdány studentům; dodnes však neslouží svému původnímu poslání. Proč tomu tak je? – Náměstek ministra se zmiňuje také o tom, že po řadu let bylo opomíjeno budování gymnázií. Jako kdybychom nevěděli, že gymnázia byla rušena a že budovy po nich byly přidělovány jiným účelům (což ostatně neplatí jen o gymnáziích). – Dozvídáme se také, že prudce rostou počty žáků a studentů, takže je zřejmé, že „kvalitní výuku nezajistí nynější počty pedagogů“. A přitom veliké množství učitelů bylo vyházeno ze škol a pracují dnes v nejrůznějších jiných povoláních.

Když jsme si na třech příkladech tohle připomněli, vnucuje se nám otázka, zda nelze alespoň pro první čas neblahou situaci řešit revizí té kulturní i školské politiky, která nás do této situace zavedla, a nápravou těch škod, které napáchala, jež napravit lze: vrátit školám a studentům, co jim náleží (resp. náleželo), umožnit vyhozeným učitelům, aby se do škol vrátili, umožnit vyhozeným nebo nepřijatým talentovaným mladým lidem, aby znovu začali intenzivně studovat.

Na školství a vzdělávání občanstva se musíme zkrátka začít dívat docela jinak, než jak si to navykly naše vládnoucí kruhy; zejména pak také jinak, než jak to podává náměstek ministra školství. Příliš často jsme slýchali, že žádná společnost nemůže investovat obrovské sumy do vzdělání lidí, jejichž kvalifikace pak nemůže využít. Říkalo se nám to, jako by vzdělání bylo jakýmsi luxusem, na nějž zbývá, až když jsou pokryty jiné potřeby. Proti tomu je nutno zdůraznit pravý opak: luxusem není vzdělávat lidi víc, než činí jakási „společenská potřeba“ (o ní – nota bene – rozhodují často lidé bez potřebného vzdělání) – luxusem je nevyužívat všech možných prostředků ke zvýšení vzdělanosti občanů nebo dokonce nevyužívat ani té vzdělanosti, která tu už je k dispozici. Luxusem je zejména plýtvání talenty – a to pod jakýmkoliv záminkami, a v důsledku jakýchkoliv ideologických zdůvodnění. Luxusem je nechávat rozhodovat o důležitých, pro život společnosti rozhodujících záležitostech lidi nekvalifikované a nekvalitní, zatímco kvalifikovaní a kvalitní jsou diskriminováni.

Náměstek ministra školství prohlásil v interview, že „uplatnění absolventů v praxi je konečným kritériem účinnosti výchovně vzdělávací práce školy“; v dalším se pak ovšem stává zřejmým, že touto praxí míní především nebo možná výhradně praxi pracovní, výrobní, praxi v podnicích, na systemizovaných místech apod. Ale to je stále ten starý, omezený, utilitární pohled na vzdělání. (Není ovšem vůbec příznačný pro socialistickou společnost, nýbrž naopak pro společnost kapitalistickou – to je to nejkurióznější). Naše společnost má sice nepochybně nedostatek úzkých specialistů, ale především má základní a přímo katastrofální nedostatek všeobecně vzdělaných občanů, zejména pak politicky vzdělaných občanů. Jsou obory, s nimiž by se mělo důvěrně seznámit co největší procento občanů, protože jejich poznatky budou muset vykonat co největší vliv na proměnu

jejich individuálního, rodinného, společenského i občanského života. Čím víc pedagogicky, psychologicky, sociologicky, historicky, filosoficky (nemluvě ani o tom, že také biologicky, medicínsky, hygienicky atd.) vzdělaných matek (i otců) budeme mít, tím lepší šance mají naše příští generace, neboť na úrovni způsobu života i myšlení rodičů závisí vývoj dítěte mnohem víc než na škole. – Nevím, na základě jakých předsudků, ale velice pevně se usadilo ve vedoucích (zejména politických) kruzích naší společnosti přesvědčení, že jedinou správnou cestou zvyšování vzdělanostní a kulturní úrovně je její zvyšování jenom u nejširších vrstev. V důsledku toho se nejenom zapomínalo, ale přímo vylučovalo zvyšování jiného typu, totiž péče o špičky. Je to kuriózní, že ve sportu, jímž by měla být zlepšována fyzická kondice lidových mas, se práce do šířky takřka vytratila, metody takového Sokola byly odvrženy, takže děti a mládež nemají kde cvičit a kde sportovat (pokud nesplňují naději, že z nich budou špičky) a všude převládl kult rekordů, ačkoliv ty rekordy nemají fakticky jiný smysl než propagační; a na druhé straně každé podporování špičkovosti ve vzdělání, zvláště pak v humanitních oborech, a v občanských a politických aktivitách apod., je difamováno jako zhoubné elitářství. A přece nikde jinde nejsou kladeny tak základní předpoklady pro pokrok společnosti k větší lidskosti, k občanské odpovědnosti, k politické vzdělanosti a rozhledu, než právě tam, kde pionýři na svou pěst a na svá rizika prozkoumávají terén budoucnosti.

Tohleto většina lidí dobře ví; a mládež to velmi zdravě cítí a tuší. To je ten pravý důvod, proč tak nápadně převažuje mezi mladými lidmi, kteří se rozhodli pro studium, zájem o obory humanitní nad zájmem o techniku. Tady musím opravit názor ing. Podroužka, který se domnívá, že motivem je odpor k technice pro její negativní vlivy především na životní prostředí; jistě i tento motiv má nějakou váhu, ale mladí lidé mají přece dost inteligence, aby poznali, že tohle přece není vina techniků a techniky. Technika prostě slouží společnosti jako nástroj; a když s tím nástrojem někdo neumí zacházet, tak to není vina toho stroje. Zájem o humanitní obory je mezi mladými lidmi tak živý, protože mají dojem, že tyto obory jsou schopny nás poučit, jak změnit chod naší společnosti (a vůbec všech společností na celém světě), tak abychom se vyvarovali těch nesmyslných katastrof a škod, které pácháme nikoliv proto, že pracujeme s příliš rozvinutou technikou (vždyť u nás to ani není pravda), nýbrž že jsme společensky a politicky nedovzdělaní, slepí nebo oslepení, že právě jako lidé nejsme dost kvalitní a neobstojíme (a v tom nám nemůže pomoci žádná technika a žádná úzká specializace vůbec). Krize naší společnosti (a nechme pro tuto chvíli jiné společnosti na pokoji) vyplývá na prvním místě z našeho morálního a politického selhání, z naší občanské a lidské neodpovědnosti, z našeho odvratu od věcí společných, od věcí obecných, od záležitostí celé

obce – a z důsledku tohoto selhání: z nízké kvality těch, kdo rozhodují o naší budoucnosti.

Tvůj

Ladislav Hejdánek